

PANAJOT ZOTO

AKILI I SULIT

ROMAN

BOTIMET TOENA

PANAJOT ZOTO

AKILI I SULIT

roman

BOTIMET TOENA

Tiranë

Botuese: Irena Toçi

Kryeredaktore: Edona Marku Huqi

Redaktor letrar: Eris Rusi

Korrektore letrare: Majlinda Bami

Përkujdesja grafike dhe kopertina: Elsa Hajderaj

ISBN 9789928817006

© Autori

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara. Nuk lejohet shumëfishimi me asnjë lloj mjeti apo forme, as me fotokopje, pa lejen me shkrim të mbajtësit të copyright-it.

BOTIMET TOENA

Rr. "M. Gjollesha", K. Postare 1420, Tiranë

Tel.: + 355 4 22 40 116

Email: botimet.toena@gmail.com

toena.porosionline@gmail.com

<https://toena.al>

*"Sa e ëmbël është vdekja për ata që bien
për vendin e tyre! Ata bien dhe pushojnë në
përqafimin e asaj që rrëfëhet pas triumfeve të
betejave që dhanë!"*

XHAVELLAJT

Shtëpia e Xhavellajve, e ngjashme me shtëpitë e tjera të Sulit, ishte një ndërtesë dykatëshe me një kupolë dhe çati të lyer me katran, ndërtuar me gurë të nxjerrë prej atyre shkëmbinjve masivë e të mëdhenj që, si të mbirë faqe malit, u ngjanin dhëmbëve në gojën e njeriut. Në katin e parë, që përdorej si depo a stallë për bagëtitë, dyert ishin kyçur. Ndërsa në katin e dytë, sipër depove, hapësira ishte e ndarë në tri dhoma, në të cilat banonte familja.

Në njërën prej tyre, Moskoja, e shtrirë në një krevat druri të latuar e me ornamente të gdhendura bukur, mbi një dyshek të mbushur me lesh dhie përzier me lëpushka pylli të buta si pupla, përjetonte kontraktimet e dhimbjeve të forta në fund të barkut. Ishte në të parën shtatzëni dhe Anthuila, që kishte pritur thujse të gjitha lindjet brenda fisit, e dinte se procesi i lindjes sapo kishte nisur. Duheshin të paktën 10-12 orë që fëmija të vinte në jetë.

Gratë e fisit e kishin gdhirë natën në ankth, duke lëvizur ngadalë nëpër dhoma ku dëgjohej vetëm fëshfërima e fustaneve të gjata gjer poshtë kërcinjve, e ngjashme me zhaurimën e ujit që rrjedh nga burimi apo shushuritjen e gjetheve të një pylli. Vetëm belbëzonin në pritje të lajmit... Dhe ja, nuk vonoi që “tymi i bardhë” i sihariqit të madh të dilte prej ndërtesës dhe të përcillte, si në një manifestim ekstaze, thirrjet e “grave-mami”: “Eej, more hej, edhe një ushtar më shumë!”. Dhe më pas, të shtëna pushkësh siç e donte zakoni. Moskoja, gruaja e kryekapedanit të Sulit, kishte sjellë djalin e parë në jetë.

Kur dita zbardhi dhe majëmalet e Sulit i puthi syri i diellit në agim, gra e burra të mbledhur në oborrin e shtëpisë, në pritje të sihariqit të madh, nisën festën. Ishin të sprovuar në luftime dhe virtuoze në valle. Kënga dhe vallja ishin të përditshme për suljotët. “I kemi si buka që hamë”, thoshin ata. Vallja “Çamiko” kërcëhej nga burrat dhe gratë, kurse “Pirihi”, një valle e vjetër kjo që luhej në vendet dorike, por edhe në Athinën e lashtë dhe në Spartë, kërcëhej nga valltarë virtuoze, që mbanin në duar mburojën, shtizën dhe shpatën dhe, teksa kërcenin, imitonin lëvizje agresive, që shoqëroheshin me thirrjet me një ngjyrim stoik të turmës që i rrethonte: “Të lirë, të lirë!”. Liria për suljotët ishte gjëja më e shtrenjtë, si edhe kënga. Luftonin duke kënduar dhe fitonin në beteja kundër otomanëve. Ata krenoheshin se të parët e tyre ishin

pasardhës të Skënderbeut që kishin zbritur nga malet e Krujës shqiptare dhe ishin ngulitur në këto male me besimin se mund të jetonin të lirë dhe, që ende ruanin zakonet e të parëve. Shumë toponime e emra fshatrash përreth mbanin ende vlagën e gjuhës së të parëve.

Kjo ditë pranvere e vitit 1774, që u gdhi me lajmin e gëzuar të ardhjes në jetë të një “ushtari më shumë”, ishte e veçantë jo vetëm për fisin e Xhavellajve. Lindjet pritëshin me gëzimin e zakonshëm të një feste të madhe në të gjitha fiset e këtyre shtatë fshatrave, vendosur në këto male që u bënë ballë dyndjeve të pushtuesve në dekada e shekuj. Këta njerëz, burra e gra, nuk e ndanë këngën nga goja dhe nuk pushuan së vallëzuari atë ditë për një arsye domethënëse. Kryekomandanti i tyre, prijësi i betejave të shumta për liri, Llambroja, u bë me djalë, me trashëgimtar.

Të gjithë në pritje të kryekomandantit dhe të lajmeve që ai do të sillte nga negociatat me përfaqësuesin e shtetit të Venedikut për të garantuar nevojat me armë e municione. Këtë shtet të vogël (i tillë konsiderohej Suli asokohe) brenda shtetit të madh të sundimtarëve osmanë të Janinës, e mbështetnin Fuqitë e Mëdha të kohës. Venediku, e më pas francezët apo rusët, dërgonin në ato male ndihma në pushkë, barut e plumba. Suljotët ishin për ta barriera mbrojtëse nga shqetësimet e vazhdueshme që turqit krijonin në zonën bregdetare përballë Korfuzit, në zotërim dhe administrim të tyre...

Edhe kur dielli filloi të zbriste nga lartësia e qiellit teposhtë horizontit, atje ku ujërat e Jonit puqeshin me të kaltrën e qiellit, dhe kodrat bregdetare në perëndim të maleve morën një pamje të çuditshme fantazmagorike, lart në Sul, tek oborri i Xhavellajve, ku perëndimi nuk e kishte hedhur ende pelerinën e mugët, vallet dhe këngët vazhdonin me të njëjtin ritëm dhe entuziazmi nuk ishte shuar. Vetëm kur dielli i tërhoqi nga majëmalet rrezet e shndritshme dhe veshi horizontin me shiritin ngjyrë bronzi, u dëgjuan të shtëna. Pastaj boritë ushtuan gjer poshtë në grykat e thepisura dhe dikush thirri: “Erdhën, ore, erdhën!”. Atëherë, vallet u ndalën dhe këngët pushuan. Njerëzit u derdhën nëpër rrugët malore që ngjiteshin drejt qendrës së fshatit ku ishte edhe shtëpia e Xhavellajve dhe, me brohoritma e thirrje gazmore, pritën kryekomandantin në krye të një shpure trimash që e shoqëronin. Të gjithë të prerë si me gërshërë. Shtatlartë, me ecje burrërore e të gjallë, dhe, siç i përshkruan Pukëvil suljotët: “Të pangopur në betejë dhe në plaçkë, arrogantë në lumturi dhe të patrembur në mjerim, që për të mbërritur te qëllimi nuk merrnin parasysh asnjë rrezik”. Karvani me plaçka e ushqime pas shpurës e konfirmonte këtë anë të jetës së tyre. Nuk pushonin së luftuari, dhe kur nuk ishin në beteja, plaçkitnin karvanë, banesa e të mbjellat e pronarëve të pasur. Kjo ishte jeta e zakonshme e Epirit, Thesalisë, Thesprotisë dhe e Shqipërisë së sipërme.

Peizazhi i zyrtë malor, jeta e vështirë e mbushur me të papritura i bënte këta njerëz sa të zgjuar dhe të shpejtë në gjithçka, po aq edhe grabitqarë e luftarakë, kursimtarë në të ngrënë, por edhe bujarë e solidarë mes tyre.

Kur karvani me plaçkë u fut brenda rrethimit të oborrit, kapedani që printe, u ndal i habitur dhe pyeti përse ishte mbledhur atje kjo turmë.

- Jehona e këngëve dëgjohet gjer tutje, ç'ka bërë vaki? - pyeti.

Dhe turma, në padurim, njëzëri thirri:

- Djalë kapedan Llambro, djalë!

Atëherë, kapedani, ky njeri serioz me flokë të gjatë, mustaqemadh e vetulltrashë, me sy të shndritshëm e zë kumbues, hapi krahët si të donte me një përqaftim të përfshinte gjithë turmën në ekstazë, pastaj pyeti për Moskon, gruan e tij që ia kishte sjellë dhuratën e premtuar. Dha urdhër të shpërndaheshin plaçkat dhe ushqimet në mënyrë të barabartë mes familjeve dhe sipas frymëve, si bëhej gjithmonë në të gjitha fiset e fshatrat e krahinës së Sulit, sa herë u rrëmbehej plaçkë e ushqime agallaro-bejlerëve në këto anë.

Pranë lehonës qëndronte e palëvizur Anthuila, “gruaja-mami”, ndërsa Arestea, motra e Moskos dhe vajza e saj, Donalda, shikonin nga dritarja njerëzinë mbledhur rreth kapedanit dhe përqaftonin njëra-tjetrën të mbushura së brendshmi me gëzimin që solli

në shpirtin e tyre kjo lindje. Dy gra që shërbenin në kuzhinë u futën me nxitim në dhomën e lehonës dhe thanë se gjithçka ishte gati. Anthuila u ngrit dhe pa me kujdes bebin lidhur me shpërgënj në samaricën e vogël pranë krevatit të lehonës. Diçka pëshpëriti, dhe bëri kryqin. Kur kapedani hyri në dhomën e lehonës jashtë kishte rënë nata. Gratë ishin kujdesur të çelnin kandilin që shpërndante nëpër dhomë një dritëz të zbehtë që ta mjegullonte vështrimin, po për kapedanin kjo ishte drita më e shndritshme e viteve të jetës së tij. U lëshua mbi Moskon dhe ajo e priti në krahët e saj të brishtë. Ndenjën minuta pa folur. Pastaj, duke tretur vështrimin në sytë e njëri-tjetrit, qeshën.

- Djalë! - tha ajo duke ia shtrënguar dorën kapedanit.

Ai, i dehur nga gëzimi përsëriti disa herë fjalën “trimi”, lëshoi mbi divan pushkën, zhveshi shpatën, hodhi tutje pelerinën, u rrotullua dhe u ul pranë samaricës. Shpleksi gjalmin që lidhte fëmijën në të, e mori bebin në dorë dhe e puthi fort. E ngriti lart me të dyja duart dhe me zërin kumbues thirri sa mundi emrin Foto.

- Foto?! - pyeti disi e habitur Mosko dhe shtriu duart t’ia merrte bebin që kuiste në duart e të atit.

- Po! Emrat e të parëve tanë nuk mund të humbasin. Fotoja do të rritet me erën e këtyre maleve, luftëtar si babai, gjyshi e stërgjyshët që i dhanë emër këtyre maleve.

- Mirë e ke menduar, - tha ajo me një zë miklues, duke i buzëqeshur me dëlirësi gati fëminore.

Ai u përkul mbi të dhe e puthi duke ngjitur në buzët e saj një buzëqeshje që i ngjante rrezes së parë të ditës që depërtonte mëngjeseve përmes degëve të dendura të jaseminëve poshtë dritares së dhomës. Ai e donte dhe e respektonte gruan. Ishte një zakon, një traditë e fiseve malore të Sulit, në raport me gratë. Ato nuk ishin thjesht shtëpiake, por edhe luftëtare. Mbanin në sup pushkë dhe luftonin bashkë me burrat. Dhe ata e donin gruan me ndershmëri e moral në çdo gjë dhe, kur ndodhte që ndokush të shkelte këtë kod e të vinte dorë mbi gruan e vet, apo të tentonte të mashtronte e sillej keq me cilëndo grua tjetër, ndëshkimi ishte i rëndë. Vritej si një imoral me gurë në kokë apo hidhej në humnerë nga lartësitë e shkëmbinjve të mëdhenj. Moskoja, ndonëse ende nuk i kishte mbushur të tetëmbëdhjetat, dallonte mbi të tjerat si për nga besnikëria, ashtu edhe nga trimëria. Bashkëshoqëruese e burrit të vet në jetën e përditshme dhe shpesh pajtuese mes burrave gjatë grindjeve, u printe bashkëluftëtareve kur kapedani thërriste suljotët në beteja.

... Atë natë drita e kandilit nuk u shua në asnjë shtëpi të fisit të Xhavellajve.

Një mbrëmje, në portën e shtëpisë së Llambros trokiti një burrë plak, pak i kërrusur nga pesha e viteve, por që ende mbante pushkë në krah, si diçka që suljotët nuk mund ta ndanin nga vetja kudo që shkonin: në pyll për të siguruar drutë e dimrit, kur kujdeseshin për bagëtitë, apo shkonin disi larg për të punuar atë pak tokë që kishin. Llambroja i uroi mirëseardhjen dhe e përshëndeti plakun me pëllëmbët e duarve të kryqëzuara, sipas zakonit. E ftoi të uleshin në shiltenë pranë vatrës ku bubulonin flakët e zjarrit që ngrohnin shtëpinë në atë dimër të acartë, i paparë prej vitesh.

Si u rehatuan, Llambroja e pyeti baba Tasin se përse ishte munduar në atë të ftohtë. Ai shkoi kurrizin e dorës së djathtë mbi mustaqet e gjata në ngjyrë të hirtë dhe ngrysi vetullat që i mbulonin qerpikët e syve që u kishte ikur prej kohësh shkëlqimi. E kishte një shqetësim. E mundonte një dilemë, po s'dinte si t'i shplekste mendimet që i ishin bërë lëmsh në kokë. Nga t'ia fillonte? Në çast u hap dera dhe në dhomë u fut Moskoja me një kupë çaj. U përkul dhe e përshëndeti me një buzëqeshje të çiltër baba Tasin. E la kupën e çajit mbi pllakën e vatrës, ia mbështeti lehtazi pëllëmbën e dorës mbi supin e brishtë dhe e pyeti për shëndetin. Ai u ngrit paksa, ia largoi me kujdes dorën nga supi, pastaj ia mori pëllëmbën e dorës së djathtë

në pëllëmbët e duarve të tij që dridheshin nga pleqëria dhe ia puthi.

- Më rëndojnë vitet, moj vajzë, por pesha e tyre nuk është më e madhe nga merakun, - tha.

Moskoja i hodhi një vështrim dyzues të shoqit, sikur donte ta pyeste se ku e kishte llafin baba Tasi. Llambroja puliti sytë dhe ngriti paksa supet si për të thënë se nuk dinte gjë. Dhe baba Tasi vazhdoi:

- Jam në merak për djalin, për Foton.

- Pse?! - thirrën një herësh Llambroja dhe Moskoja, të befasuar.

- Jo, jo! Po... dreqi e mori. Llafin nganjëherë, kur nuk e thua tamam, e çon mendimin në të liga. Nganjëherë e ngas llafin së prapthi dhe nuk kuptohem, por lavdi Zotit (dhe bëri kryqin), e di që Fotoja është si kokrra e mollës.

E qetësuar tani, Moskoja lëvizi nëpër dhomë dhe, duke bërë kryqin, gati në heshtje, pëshpëriste fjalët: "O Theos mazimas" (Zoti me ne).

- Eja, moj vajzë, ulu këtu me burrat se burrë je edhe ti në luftë. Meraku që kam është merakun i të gjithëve, ndaj erdha ta ndaj me ju.

Moskoja mori nga juku, në qoshe të dhomës, një jastëk dhe u ul këmbëkryq, edhe ajo, si burrat, në pritje me sy e veshë nga plaku, që i heshtur vështronte flakët e zjarrit në vatër.

- Për çfarë merakun e ke fjalën, o baba Tasi? - iu drejtua plakut, Llambroja. Plaku hodhi vështrimin

nga dritarja ku era përplaste me shakullimë shiun e rrëmbyeshëm dhe, si për t'u gjendur në muhabet, tha se era e kishte ndryshuar drejtimin nga një natë më parë. Frynte ostria dhe se pritëshin shtrëngata. Pastaj kaloi pëllëmbët e duarve mbi fytyrë si të donte të largonte prej saj vrazhdësinë e përhershme shkaktuar nga mbyllja në botën e tij dhe me një zë drithërues tha se e kishte parë në ëndërr. Këto fjalë thyen ankthin e atij momenti për Llambron e Moskon, që njëherësh pyetën kureshtarë se ç'ishte ajo ëndërr.

- Jam rrotulluar gjithë natën në shtrat, - nisi të tregonte plaku. - Pashë si luftonin trimat tanë me osmanët në kreshtën e Kozmiras. Ti Llambro u prijë. Pasi mbërritët në Xhumarka, u ndalët nga një sulm i papritur. U përballët me një numër të madh ushtarësh të armikut, që kishin ngritur kampin në afërsi të Agrafës. Vinin aradha-aradha dhe binin mbi trimat e tu, që nuk ua kursenin plumbat, por... u mpakët dhe u detyruat të tërhiqeshit e të ngjiteshit lart. Turqit ju ndoqën dhe... të gjithëve u shkuan në plumb. Në fshat vunë kujën. Qaja edhe unë, duke u rrotulluar në shtrat. U ngrita i llahtarisur. Ndenja për një kohë pa lëvizur, sa të largoheshin nga mua hijet e vdekjeve që kisha parë. Shpirti m'u ngroh kur kuptova se isha në ëndërr, por një gjë e ruaj si amanet, dhe kjo më pruri këtu.

- Të bindesh që jam gjallë? - tha Llambroja duke qeshur dhe e kapi përdore plakun. Moskoja, në padurimin e zakonshëm të grave për t'u vënë një

emër ëndrrave, që aso kohe kishin fuqinë magjike të ndryshonin gjendjen shpirtërore të tyre, i kërkoi plakut t'i nxirrte kokë muhabetit.

- Sot kohët kanë ndryshuar, - nisi sërisht plaku. - Kemi jetuar gjer tani të lirë në këto male edhe se me agallaro-bejlerë rrotull nesh dhe sulme të osmanëve me të cilët shpesh jemi përplasur e i kemi dëbuar nga toka jonë. Tani asgjë nuk është si dje. Kemi ballë nesh një armik të ri, shumë më të fortë e të rrezikshëm. Aliu, veziri i ri i Janinës, është duke bërë llogaritë. E di ai që ne jemi lodhur në luftërat ndër vite. E di veziri këtë, e di, por di dhe me cilin ka të bëjë...

Pushoi një çast dhe një psherëtimë i doli nga kraharori si të nxirrte nga brenda tij ankthin e një ëndrre të frikshme.

- Veziri kërkon kokën tënde, Llambro, - tha pastaj.

- Unë jam këtu dhe veziri e di këtë. Këto male dhe suljotët nuk mund t'i përdhosë kush. Vdekja nuk na tremb. Atë ia kemi borxh Zotit, atdheut, por jo armikut. Ne do të qëndrojmë me pushkë në dorë përballë armikut, deri në fund.

- Të lumtë goja, o trim, por sa, deri kur? (Ishte një pyetje që bëhej brenda vetëdijes të çdo suljoti. Nuk e bisedonin mes tyre, por e mendonin dhe ia thoshin vetes.) Ëndrra që pashë e ka një të vërtetë. Zoti na e jep jetën, por Zoti edhe na e merr atë. Nuk mund të jemi të përjetshëm mbi këtë dhé.

- Pas nesh vinë fëmijët tanë, baba Tasi. Në gjurmët tona do të ecin dhe do t'i dalin zot vendit, atdheut, duke mos e lëshuar nga dora lirinë.

- Të lumtë goja, o kapedan! Po a ke menduar, zotrote, për pasardhësin tënd? Ky është meraku që më sollti këtu, pas ëndrrës së frikshme të një nate më parë. Duhet ta përgatitësh djalin për luftë, që të bëhet i denjë dhe i aftë si ti dhe ta prijë këtë popull në betejat që e presin.

Moskoja, që dëgjonte bisedën, duke mos harruar të kujdesej edhe për zjarrin e vatrës, tha se Suli i ngjante zjarrit që djeg e përvëlon.

- Drutë digjen e shuhen, bëhen hi, por zjarri mbetet, sepse dru të tjera shtojmë. Kështu ndodh edhe me luftëtarët. Plaken apo bien në betejë, por radhët mbeten po ato, sepse fëmijët e tyre, djem e vajza, ngjeshin armët. Kjo është rruga edhe e djalit tonë, Fotos.

- Këtë desha të dëgjoja, moj bijë. Tani m'u qetësua shpirti, - tha plaku dhe u ngrit nga shilteja duke shëmuar rëndë nga pleqëria.

Moskoja e mbajti për krahu për ta ndihmuar, ndërsa Llambroja e përqafoi fort. Teksa ndiente regëtimat e zemrës së plakut, i tha se do ta përmbushte amanetin. Foton, djalin e tij, do ta bënte si veten, luftëtar të denjë për të qenë nesër prijës i luftëtarëve për liri.

Fotoja u rrit i mëkuar nga i ati me dashurinë për atdheun dhe këto male ku kanë jetuar breza suljotësh. Kaloi shkollën përgatitore të luftës si qindra fëmijë të tjerë, moshatarë e më të rritur, të Sulit. Shkolla

e luftës përgatiste brezat e luftëtarëve pasardhës që zëvendësonin humbjet natyrore dhe vdekjet në beteja të trimave që binin me thirrjen: “O vdekje, o liri!”.

Duke u ushtruar bashkë me shokët në grupe, që drejtoheshin nga luftëtarë me përvojë në disiplina si: vrapimi, kërcimi dhe shënjimi, ai u aftësua dhe u dallua mbi të tjerët. Llambroja e mësoi të përdorte shpatën dhe kur u bë pesëmbëdhjetë vjeç e mori me vete në beteja ku u dallua për shkathësi, inteligjencë dhe aftësi të rrallë si luftëtar. Shkolla përgatitore e luftës e bëri atë valltar virtuoz, vrapues dhe atlet të shkëlqyer si dhe shënjues të zotin. Ai u bë njohës i mirë i të gjitha rrugëve dhe shtigjeve që përshkonin të shtatë fshatrat nga ku mund të hyje në Sul e të dilje prej andej lehtësisht.

Në pesëmbëdhjetëvjetorin e Fotos, Xhavellajt organizuan një ceremoni të veçantë për celebrimin e tij me uniformën e re të përgatitur me kujdes nga rrobaqepëset dhe qëndistaret e fisit. Njerëzia u mblodh herët në qendër të fshatit, dhe, të rriturit nisën, pa humbur kohë, këngët dhe kërcimin e valleve të krahinës së tyre. Të kapur fort dorë për dorë filluan të shpërthejnë me lëvizje e gjeste plot gjallëri. Në pamjen e tyre gazmore, që ngjante më shumë me një gëzim të egër, por aspak kërcënues, dalloje harenë barbare, teksa vërtisnin në ajër flamurin me sfond blu dhe kryq të bardhë që simbolizon luftën e suljotëve për krishterimin dhe kundër turqve. Ndërkaq, të

vegjlit dhe më të moshuarit prisnin me padurim të shikonin stolitë në trupin e Fotos.

Sa e panë në shoqërimin e Moskos, Llambros dhe pjesëtarëve të tjerë të fisit, turma brohoriti duke shpërndarë valën e ngrohtë të entuziazmit që buronte nga thellësia e shpirtit të tyre. Fotoja, edhe se ende i parritur mirë, prezantonte para tyre një portret burrëror: shalli i lidhur në kokë, që ia fshihte nën vete flokët e gjatë në ngjyrë gështenjë, ia nxirrte më në pah fytyrën e bardhë me sytë që kishin ngjyrën e detit. Trupi i tij lastar zbukurohej nga fustanella e lidhur në bel me një rrip të kuq dhe patina e kuqe, brenda së cilës dallonte një buton i argjendtë që ia zbukuronte belin. Medaljoni i argjendtë në gjoks, shpata dhe pelerina hedhur mbi supe, çorapet e kuqe gjer lart nën gju të stolisura dhe opingat me lëkurë lope të trashë, i jepnin atij pamjen e një luftëtari të vërtetë, të padallueshëm nga luftëtarët e rritur. Kështu, mes gëzimit të potershëm, Llambroja iu drejtua turmës me këto fjalë:

- Nuk janë vetëm veshjet dhe armët që i bëjnë suljotët luftëtarë trima dhe të gatshëm në çdo gjë. Djemtë tanë, të rriturit dhe fëmijët, janë çdo ditë në stërvitje duke mësuar si të luftojnë, por dhe të urrejnë armikun. Vetëm urrejtja na mban të gjallë dëshirën për liri. Në damarët tanë nuk rrjedh gjak, por urrejtje për armikun, që kërkon të na mposhtë, të na nënshtrojë e të na poshtërojë duke na shndërruar në raja. Po a do ta lejojmë ne?

- Jooo! - jehuan zërat e qindra suljotëve të mbledhur atje lart, në ata shkëmbinj ku ngriheshin shtëpitë e tyre.

PABESIA E VEZIRIT DHE DREDHIA E LLAMBROS

Goditja e folesë së grabitësve në Sul ishte qëllimi i vetëm i vezirit. Po si t'ia bënte? Si gjithnjë i erdhi në ndihmë intuita dhe përvoja në mashtrimin e kundërshtarit. U dërgoi letër kapedanëve të Sulit, përmes së cilës u kërkonte ndihmë për të goditur, si shkruante, një kundërshtar të fortë të Portës, në kufijtë e shtetit të tij. I merrte me të mirë dhe i joshte me fjalë të bukura kur u shkruante se ua njihte trimërinë dhe se do të mbeteshin miq nëse ata do ta ndihmonin. Suljotët u mblodhën dhe i kthyen përgjigje vezirit duke i thënë se kishin kuptuar gjithçka shkruante në letrën e tij dhe se vendosën t'i dërgonin, si fillim, një ndihmë në luftëtarë, me kusht që të hiqte dorë nga Suli. Dhe kur veziri ua premtoi lirinë, u nisën drejt Janinës shtatëdhjetë trima me në krye kapedan Llambro Xhavellën.

Kur Llambroja me trimat e tij, mes të cilëve edhe Fotoja, mbërritën në afërsi të Janinës, të dërguarit e vezirit i ndalën në fushën e Zistës.

- Veziri ka propozuar të zhvillohet një garë këtu, mes jush dhe ushtarëve të tij, - tha njëri nga njerëzit e vezirit.

- Garë? - pyeti Llambroja.

- Po, një garë vrapimi, mundje dhe kërcimi. Vetë veziri do të vijë për t'i ndjekur këto lojëra sportive, të cilat ju i praktikoni vazhdimisht, - tha ushtari.

Llambroja me trimat e tij ranë dakord dhe filluan të liroheshin nga armët që mbanin ngjeshur në trup, duke i lënë tog ndanë asaj fushe ku do të zhvilloheshin garat.

Plani i vezirit për çarmatosjen e suljotëve po realizohej. Ai e dinte mirë sa e vështirë ishte t'i mposhtje këta njerëz të armatosur, ndaj e kishte menduar me djallëzi realizimin e pjesës së parë të planit të tij. Kur suljotët, të stërvitur që fëmijë në këto lojëra, u futën pa humbur kohë brenda rrethit të krijuar nga ushtarët e vezirit për t'u ndeshur në mundje, këta të fundit mblodhën armatimin e lënë tog nga suljotët, ndërsa ushtarë të shumtë të fshehur pas gëmushave u derdhën mbi ta dhe i kapën, i lidhën dhe i nisën në rresht, për Janinë ku i priste veziri. Nga të shtatëdhjetë trimat suljotë, vetëm një, Nashoja, arriti t'u shpëtonte ushtarëve dhe të vraponte drejt Sulit. Askush nga suljotët, të kryqëzuar si Krishti dhe të lidhur me litar, nuk e kishte parë Nashon në vrapim,

veç kishin dëgjuar oshtimën e të shtënave, pa e ditur psenë. Ushtarët e vezirit menduan se e kishin vrarë, ndërsa Nashoja e mbajti frymën në Sul, ku tregoi gjithçka u kishte ndodhur trimave.

Me duar të lidhura, në këmbë para vezirit, Llambro Xhavella qëndroi i palëvizur, ndërsa mbi të u derdh i gjithë helmi i urrejtjes dhe fjalët tallëse. Ishte i njohur cinizmi i vezirit në ballafaqimet me kundërshtarët në sarajet e tij.

- Si je, o kapedan Llambro? - kishte pyetur, dhe më tej, pa pritur përgjigjen e tij, qesëndisi: - Ku janë hijeshitë e tua? Armët e tua? Kush ishte ai që guxoi të vinte dorë në të famshmin Llambro? Shumë keq për këtë trim!

Llambroja, që kishte kuptuar hilenë dhe djallëzinë e vezirit, hodhi drejt tij vështrimin e syve që i lëshonin xixa, vuri në lëvizje gjithë stihinë e urrejtjes që kishte përbrenda dhe e pështyu. Veziri u skuq, por nuk e dha veten. Urdhëroi ta fusnin në birucë.

I sigurt për fitore mbi Sulin, tani që kryekapedanin e kishte duarlidhur në birucat e ftohta të kalasë, veziri nisi ushtrinë drejt shtatë fshatrave. Fillimisht ushtria u ndesh me qentë që ishin lëshuar, jo pa qëllim, rrugëve. Ata lehnin dhe u suleshin kalorësve, i kafshonin dhe vraponin drejt maleve duke ulëritur si ujçër. E lehura e qenve ishte sinjali për trimat suljotë që prisnin në pozicione hordhitë e vezirit. Nashoja, suljoti që i

shpëtoi pabesisë së vezirit në Janinë, e kishte bërë detyrën. Kapedanët e Sulit i kishin marrë masat.

Në Vutsi, mbi kolonat e ushtrisë së vezirit u derdhën bateritë e para dhe grykat e maleve oshtinë nga gjëmimi i pushkëve, ndërsa lart në male jehoi thirrja e njohur e suljotëve: “lahuuu... o derra, o burra!”. Urrejtja për armikun, e kyçur brenda çdo kraharori si një thesar i fshehur, shpërthente së jashtmi dhe u jepte forcën, guximin dhe shkathtësinë e nevojshme për t’u lëshuar si skifterët e kreshtave malore mbi ushtrinë e vezirit. Humbjet e armikut ishin të mëdha, aq sa kur u informua, veziri nisi të shkumëzonte nga inati dhe urdhëroi tërheqjen. E ndiente erën e rëndë të poshtërimit. Nga maja e lartë e sigurisë dhe e krenarisë, u gremis në humnerën e thellë të dilemave që e mundonin.

Por ai nuk jepej lehtë. Zgjidhjet i gjente shpejt, shpesh duke thirrur tradhtinë në ndihmë të armëve. Kërkoj pa humbur kohë t’ia sillnin kryekapedanin e burgosur dhe teksa priste me padurim përballjen me të, gulçonte si të kishte mbërritur me vrap nga malet e Pindit. Me ta parë Llambron, iu sul si dem i tërbuar me këto fjalë:

- Kaur! Do t’ju pjekim të gjithëve të gjallë! Do të shkoj në Sul dhe do ta djeg. Do t’i shkatërroj të gjithë suljotët dhe atje nuk do të rritet më bari.

I burgosuri me qëndrim stoik para tij, me duart e lidhura, nuk e prishi gjakun. I ftohtë si guri dhe i qetë si flladi mëngjesor, tha ngadalë:

- Ky është mendimi dhe gjykimi yt, veziri im, por nëse mendon të futesh në Sul, ndërsa mua më ke këtu të lidhur, kjo nuk të nderon. Ka një tjetër zgjidhje.

- Pa ta dëgjojmë? - pyeti veziri në padurim.

- Nëse më lejon, shkoj vetë në Sul dhe... më kupto. Do të bëj gjithçka gati që mbërritja e vezirit atje lart t'i ngjajë shëtitjeve në ditë vere.

Veziri ndjeu një zjarrmi të ngrohtë nga ato fjalë, por nuk e dha veten. Në dilemë për ta besuar apo jo, nxori një ofshamë dhe si një kafshë e zbutur, me një zë ledhatues, i tha:

- Po si ta besoj, ore kapedan, që nuk do të më gënjesh?

- Në duart e tua, vezir, ke djalin tim, që, për mua, është më shumë se Suli dhe se vetë jeta ime.

Veziri qeshi, u ngrit nga shilteja e butë dhe bëri një hap para. Iu afrua kapedanit, i hodhi dorën në sup, ia zgjidhi duart dhe i tha:

- Mund të shkosh, por mos të të shkojë mendja për ndonjë djallëzi, sepse jeta e djalit varet nga qëndrimi yt.

Me të mbërritur në Llaka, Llambroja dërgoi lajmëtarë në të shtatë fshatrat dhe mblodhi lart në Sul të vegjël e të mëdhenj, burra e gra për të biseduar dhe parashtruar vendimin e tij: “Të gjithë nën armë, për

të mbrojtur lirinë!”. Ky ishte kushtrimi që lëshoi, i aprovuar nga thirrjet: “Të lirë, të lirë!”, që përshkuan kodra, gryka e male dhe u dëgjuan gjer tutje në perëndim ku retë e plumbta puthnin detin e trazuar.

Kapedanët u mblodhën rreth tij të shqetësuar për vendimin që kishte marrë.

- Fotoja, kapedan Llambro, Fotoja... Është në duart e armikut dhe ai nuk do të mendohet shumë prej zhgënjimit nga qëndrimi dhe vendimi yt. Nuk do ta kursejë, - tha kapedan Kiçoja.

- Faleminderit, o mik, por tani nuk është koha të mendoj për djalin tim. Është koha për të menduar vetëm për atdheun, për Sulin tonë, - u përgjigj ai.

Këtu u mbyll debati. Llambroja e dinte se veziri priste tjetër gjë, ndaj i shkroi dhe ia bëri të qartë vendimin që kishte marrë. “Kënaqem që të gënjeva, - i shkruante. - Jam këtu t’i shërbej atdheut tim. Të mbroj lirinë e suljotëve. Për këtë edhe im bir është gati të vdesë, por unë dua, dëshpërimisht, të hakmerrem për të dhe për të gjithë suljotët që ke atje, para se të vdesin.” Dhe në fund nënshkrimi: “I vetmi armiku yt, Kapedan Llambro Xhavella”.

Si lëçiti letrën, veziri humbi toruan. Fliste fjalë të pakuptimta dhe, shërbëtorët rreth tij, që nuk kuptonin ç’po ndodhte, mërmëritnin të përlulur duke përsëritur: “Mjerimi yt rëntë mbi ne, Pasha!”. Ishte kjo një mënyrë për t’ia zbutur zemërimin sa herë veziri nervozohet e gulçonte si një dem. U qetësua dhe teksa

hodhi vështrimin nga liqeni ngjyrë blu, që shtrihej i qetë nën dritaret e sarajeve të tij, thirri djalën e madh, Veliun, dhe e urdhëroi t'i shkonte Fotos në qeli për t'i paralajmëruar vdekjen.

Biruca në burgun e kalasë, ku veziri mbante të kyçur Foton, ishte e ftohtë dhe e errët. Vetëm një vrimë e çelur në murin anësor mundësonte depërtimin e rrezeve të diellit dhe prej saj dalloje ndryshimet mes orëve, ditëve e netëve që kalonin, pa e ditur dhe kuptuar atë që ndodhte jashtë mureve të trasha. Trimat e Sulit, të shpërndarë në 4-5 qeli të tilla, ku, më shpejt se drita, futej hija e frikës për jetën, kishin ditë që shprejonin të dilnin nga ajo skëterrë. Por jo. Veziri kishte urdhëruar torturimin e tyre dhe mbajtjen peng të Fotos në këmbim të lirisë që ai i dha kryekomandantit të Sulit, Llambros. Kjo ishte kostoja e lirisë së tij.

Veziri, i njohur për brutalitetin dhe pangopësinë në vrasje, vendosi t'i shkonte në satër trimat suljotë dhe urdhëroi përgatitjet për marshim drejt Sulit. E përjetonte dhimbshëm zhgënjimin që pësoi nga mosrespektimi dhe shkelja që i bëri marrëveshjes Llambro Xhavella, dhe thërriste si në jerm: “Uji fle, hakmarrja nuk fle”, një lloj betimi i tij sa herë ndodhej në rrethana të ngjashme si kjo. Pastaj ulej në minder, në këndin ku mbante e tymoste nargjilenë, duke dihatur thellë si të kthehej i lodhur nga një marshim i gjatë.